

Boerka's, boerkini's en belastingcenten

Culturele en politieke polarisatie in een post-Christelijke samenleving

Dick Houtman en Jan Willem Duyvendak

1. Inleiding

“Pacificatie aan de top en polarisatie aan de basis” – aldus vatte Arend Lijphart (1968) de Nederlandse politieke verhoudingen ten tijde van de verzuiling op treffende wijze samen. Inmiddels behoren de verzuilde verhoudingen goeddeels tot het verleden, hoewel ze duidelijke sporen hebben nagelaten in het institutionele bouwwerk van de Nederlandse (verzorgings)staat. De “polarisatie aan de basis” is onder invloed van de ontzuiling echter niet verdwenen. De tegenstellingen onder de bevolking zijn vandaag de dag zelfs minstens even scherp als destijds, hoewel ze ingrijpend van karakter veranderd zijn. Waar destijds levensbeschouwelijke groepen als vreemden tegenover elkaar stonden, vormen thans de positie van de Islam in Nederland, het immigratiebeleid en kwesties van (on)aangepastheid de inzet van scherpe culturele en politieke conflicten.

Hoewel dus nog steeds aanzienlijke polarisatie aan de basis bestaat, is de pacificatie aan de top steeds verder afgebrokkeld. In nauwe samenhang met het heftige debat over de multiculturele samenleving nemen electoraal succesvolle rechts-populistische politici als Geert Wilders en Rita Verdonk uit naam van “het Nederlandse volk” het politieke bestel op de korrel. Zij zien overheid en politiek als hoofdschuldigen van de ontstane situatie en bovendien als onmachtig, en vaak zelfs onwillig, om de door henzelf gecreëerde problemen op te lossen. Ook in meer gematigde politieke kringen is van de weeromstuit onmiskenbaar de neiging gegroeid om afstand te bewaren van wat inmiddels “de Haagse kaasstolp” of “het Haagse gedoe” is gaan heten.

Hiermee zijn de politieke verhoudingen in Nederland per saldo in een halve eeuw drastisch veranderd. Aan de basis is een nieuwe culturele polarisatie gegroeid, die zich op politiek-bestuurlijk niveau veel minder gemakkelijk laat “inpolderen” dan die ten tijde van de verzuiling. Waren politieke elites hiertoe destijds nog bereid en in staat, tegenwoordig staat de politieke en bestuurlijke top bloot aan sterke centrifugale krachten, die schril contrasteren met de pacificatiepolitiek van weleer. Doordat de politieke elites de tegenstellingen aan de basis thans eerder uitvergrooten en versterken, wordt het klimaat nu gekenmerkt door een dubbele polarisatie – zowel “aan de top” als “aan de basis”.

In wat volgt, analyseren wij de achtergronden en uitingvormen van deze nieuwe culturele en politieke polarisatie. Onder ‘polarisatie’ verstaan wij hierbij de wederzijdse verwerping door groeperingen die er verschillende culturele en/of politieke idealen op nahouden. Polarisation is dus de tegenhanger van wederzijdse tolerantie: de aanvaarding van het recht van anderen om anders te zijn. Wij zetten eerst uiteen hoe Nederland sinds het einde van de jaren zestig is veranderd in een post-Christelijke natie. Vervolgens laten wij dan zien hoe in deze context de nieuwe culturele en politieke polarisatie rond islam en multiculturele samenleving en rond overheid en politiek is ontstaan. In beide gevallen besteden wij aandacht aan zowel het klimaat onder de bevolking als aan de wijze waarop dit op het niveau van de politiek wordt gearticuleerd. Aan de belangrijke, maar complexe, vraag hoe de ontwikkelingen op beide niveaus precies op elkaar ingrijpen, gaan wij binnen het bestek van dit korte essay noodgedwongen voorbij.

2. Culturele veranderingen sinds de jaren zestig

In de jaren zestig uitten jongeren uit de middenklasse hun onvrede over een “burgerlijke,” “technocratische” en “kapitalistische” samenleving en eisten zij meer vrijheid en zelfbeschikking, verdergaande democratisering en meer ruimte voor ooit als afwijkend beschouwde identiteiten (Roszak 1969; Zijderveld 1970; Kennedy 1995; Duyvendak 1999; Tonkens 1999). In dit klimaat liepen de christelijke kerken in hoog tempo leeg en verloren

de traditionele christelijke leerstellingen steeds meer van hun legitimiteit. Waar in 1958 nog maar 24% zichzelf *niet* tot één van de christelijke kerken rekende, was dit percentage in 2000 reeds opgelopen tot maar liefst 60%. In dat jaar beschouwde nog maar 19% van de bevolking zichzelf als Rooms Katholiek, 8% als Nederlands Hervormd en 7% als Gereformeerd (Becker en De Wit 2000: 13; vergelijk Becker, De Hart en Mens 1997; Becker en Vink 1994; zie ook: Bernts, Dekker en De Hart 2007).

In het naar vrijheid en zelfbeschikking hunkerende klimaat van de jaren zestig ontstonden de “nieuwe sociale bewegingen”, zoals de homobeweging, de kraakbeweging, de anti-psychiatrie en de tweede golf van de vrouwenbeweging (Adam, Duyvendak en Krouwel 1999; Duyvendak, Koopmans, Van der Heijden en Wijmans 1992). Ze waren niet alleen gericht op het verwerven van invloed op de politieke besluitvorming, maar streefden minstens evenzeer naar maatschappelijke erkenning van niet-traditionele culturele identiteiten (Kriesi, Koopmans, Duyvendak en Guigni 1995; Sunier, Duyvendak, Saharso en Steijlen 2000). Daarmee verschilden ze aanzienlijk van de belangrijkste sociale beweging van dat moment, de arbeidersbeweging, die zich sterker richtte op sociaal-economische dan op sociaal-culturele kwesties. Iets soortgelijks geldt voor de “groene” en “nieuw-linkse” partijen die in dezelfde periode opkwamen. Hoewel deze partijen zich minstens even druk maken om economische herverdeling als de “oud-linkse” sociaal-democratische, socialistische en communistische partijen, onderscheiden ze zich van deze laatste door hun sterkere nadruk op het belang van zorg om het milieu en vergroting van individuele zelfbeschikking en aanvaarding van cultureel verschil (Hoffman-Martinot 1991, Inglehart 1977, 1990, Kitschelt en Hellemans 1990, Weakliem 1991). In Nederland gaat het bij deze nieuw-linkse politiek om GroenLinks, dat in 1990 ontstond uit een fusie tussen PSP (opgericht in 1957), PPR (in 1968 afgesplitst van de KVP), de veel kleinere EVP en een door de tijdgeest onherkenbaar veranderde CPN.

Sinds de jaren zestig vond in Nederland kortom een ingrijpend proces van culturele verandering plaats. De zogenoemde “tegencultuur” van destijds behelsde dan ook niet in de eerste plaats een uiteindelijk “mislukte” poging tot politieke revolutie door jonge

hoogopgeleiden, maar veeleer een stroomversnelling in een proces van culturele verandering dat westerse landen, en Nederland niet het minst, sindsdien onherkenbaar heeft veranderd (Campbell 2007: 234-239; Frank 1998; Houtman 2008; Marwick 1998).

Progressieve opvattingen over (homo)seksualiteit, gender en gezin hebben zich sindsdien als een olievlek verspreid en hoewel deze ontwikkeling op zichzelf niet uniek is voor ons land (Inglehart 1977, 1997), behoort Nederland in deze wel tot de internationale voorhoede – zelfs in die mate dat men kan spreken over het ontstaan van een nieuwe progressieve meerderheid hier te lande (Van den Brink 2004; Duyvendak 2004; Kennedy 2004).

Nederland is in een halve eeuw tijd een post-Christelijke natie geworden, waarin traditionele opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen, over de verhouding tussen ouders en kinderen, over huwelijk en gezin en over seksualiteit en homoseksualiteit al lang niet meer maatgevend zijn. Een traditioneel moreel klimaat heeft plaatsgemaakt voor een dominante cultuur waarin individuele vrijheid en zelfbeschikking nauwelijks nog ter discussie staan (Duyvendak 2004, Houtman 2008). Natuurlijk steekt zo nu en dan verzet tegen deze moreel-progressieve consensus de kop op. Dat gebeurt bijvoorbeeld wanneer de SGP te kennen geeft vast te willen houden aan haar weigering vrouwen als lid toe te laten, wanneer een orthodox-protestants schoolbestuur duidelijk maakt geen homoseksuele leerkrachten te willen aanstellen, wanneer een islamitische imam weigert een vrouwelijk bewindspersoon de hand te schudden, of wanneer moslims zich openlijk storen aan neerbuigende of beledigende taal van columnisten of politici. De steevast heftige en verontwaardigde reacties op dergelijke tegengeluiden onderstrepen slechts de discursieve macht van de progressieve “moral majority” in Nederland.

3. Nieuw-rechts populisme en de multiculturele samenleving

3.1. De opkomst van nieuw rechts in Nederland

In het vanaf de jaren zestig in Nederland gegroeide culturele en politieke klimaat stuitte de immigratie van de toenmalige “gastarbeiders” uit landen rond de Middellandse zee als

Turkije en Marokko nauwelijks op politiek verzet. Hetzelfde gold voor de overkomst naar Nederland van grote aantallen Surinamers rond de onafhankelijkheid van Suriname in 1975. Nederland veranderde hierdoor vanaf de jaren zeventig in rap tempo in een multiculturele samenleving.

Uiteraard bestonden onder de Nederlandse bevolking wel degelijk xenofobe en racistische sentimenten, zoals in de jaren tachtig verzamelde survey-gegevens duidelijk maken (Eisinga en Scheepers 1989; Coenders, Lubbers en Scheepers 2006). Anders dan elders in Europa slaagde in Nederland echter lange tijd niemand erin om het hiermee verbonden culturele onbehagen te mobiliseren. Terwijl in omringende landen nieuw-rechtse en populistische partijen als Vlaams Blok (Vlaanderen), Front National (Frankrijk), FPÖ (Oostenrijk) en Volkspartij (Denemarken) electorale successen boekten (Ignazi 1992, 2003; Veugelers 2002), bleef Nederland zich koesteren in de illusie dat nieuw rechts halt zou houden aan haar grenzen. In de jaren tachtig wisten Janmaats Centrum Democraten weliswaar enige electorale steun te verwerven, maar al met al bleef nieuw rechts in Nederland toch een betrekkelijk onbeduidend randverschijnsel. Dit veranderde pas in het historische verkiezingsjaar 2002 toen Pim Fortuyn bij de Rotterdamse gemeenteraadsverkiezingen in maart niet minder dan 35% van de stemmen behaalde en bij de daaropvolgende Tweede Kamerverkiezingen in mei 17%.

Daarmee barstte in Nederland het debat over de multiculturele samenleving in volle hevigheid los en kwamen de “politiek-correcte taboes” van de “linkse kerk” onder vuur te liggen. De onder aanzienlijke lagen van de bevolking sluimerende sentimenten wonnen aan legitimiteit (“Pim zei wat wij dachten”) en werden steeds openlijker geuit. Inmiddels is duidelijk dat zich ter rechterzijde van de VVD een aanzienlijk kiezerspotentieel heeft ontwikkeld, hoewel Fortuyns eigen LPF inmiddels ter ziele is en de politieke dagkoersen van degenen die om zijn politieke erfenis strijden fors fluctueren. Wie herinnert zich bijvoorbeeld nog dat niet zo gek lang geleden ook Hilbrand Nawijn, Peter R. de Vries en Marco Pastors hoge ogen gooiden in de peilingen?

Ondanks de grote politieke volatiliteit aan de rechterzijde van het politieke spectrum bestaat er nu aanzienlijke electorale steun voor rechts-populistische politieke agenda's. Dat blijkt uit het verkiezingsresultaat van Geert Wilders' PVV bij de Tweede-Kamerverkiezingen van november 2006 (negen zetels). Het blijkt ook uit het feit dat bij deze zelfde verkiezingen niet minder dan 620.555 VVD-kiezers een voorkeurstem op Rita Verdonk uitbrachten – bijna 70.000 meer dan op lijsttrekker Mark Rutte. Deze uitslag leidde tot aanzienlijke spanningen binnen de VVD, die in september 2007 culmineerden in de verwijdering van Verdonk uit de Tweede Kamerfractie en de oprichting van haar eigen partij Trots op Nederland.

3.2. Individuele vrijheid en omgang met cultureel verschil

De opkomst van nieuw rechts in Nederland en elders in Europa dient te worden begrepen in het licht van de eerder geschetste erosie van traditionele waarden en identiteiten onder invloed van secularisering en ontzuiling. Een en ander, later nog aangewakkerd door globalisering en doorgaande immigratie, heeft een cultureel klimaat opgeleverd dat wordt gekenmerkt door onbehagen en een zoektocht naar nieuw houvast, naar een nieuwe of “heruitgevonden” collectieve identiteit.¹

De afgelopen jaren stonden in Nederland dan ook in het teken van een zoektocht naar een “Nederlandse” identiteit. Zo stelde de overheid via Internet een historische “canon van Nederland” beschikbaar, “bedoeld voor alle Nederlanders en in het bijzonder voor docenten in het basis- en voortgezet onderwijs”² en kreeg Jan Marijnissen de handen op elkaar voor de vestiging van een Nationaal Historisch Museum. De keerzijde van deze zoektocht naar een Nederlandse identiteit was een pathologisering van islamitische identiteiten die hiermee niet verenigbaar zouden zijn. Talloze Nederlandse politici maakten zich de afgelopen jaren vooral druk over radicaliserende moslims, imams die vrouwelijke ministers de hand weigeren te schudden, hoofddoekjes, boerka's en boerkini's, of breder: immigratie, integratie en inburgering.

Het belangrijkste verschil dat vandaag de dag in Nederland wordt gethematiseerd is dat tussen “moslims” en “Nederlanders”. Met de opkomst van nieuw rechts in Nederland zijn individuele vrijheid en aanvaarding van cultureel verschil in toenemende mate van elkaar losgekoppeld. Was tot nog maar tien jaar geleden in het maatschappelijke en politieke debat een pleidooi voor progressieve waarden ook een pleidooi voor aanvaarding van cultureel verschil, vandaag de dag is dat niet langer het geval. De huidige culturele en politieke conflicten gaan niet over het belang van individuele vrijheid en andere vrijzinnige mores, want daarover is men het in de politiek, en al helemaal in de niet-confessionele politiek, roerend eens – letterlijk van GroenLinks tot en met Wilders’ PVV en Verdonks Trots op Nederland. Het debat gaat over de ruimte van nieuwkomers om af te wijken van deze monoculturele consensus. Een in het oog springend gevolg hiervan is dat “integratie” de afgelopen jaren in Nederland steeds meer in culturele termen is opgevat, meer bepaald als het zich eigen maken van de belangrijkste culturele verworvenheden van de westerse cultuur – zoals de individuele vrijheidsrechten – door allochtone immigranten, met name moslims (Entzinger 2002; Duyvendak en Hurenkamp 2004).

Het belang van individuele vrijheid en zelfbeschikking vormt in het hedendaagse Nederland kortom nauwelijks nog een morele en politieke splijtzwam. In plaats daarvan is de vraag gerezen hoe om te gaan met degenen die weigeren deze principes boven al het andere te laten gaan. Natuurlijk vormen de conflicten rond de vrijheid van meningsuiting hiervan de beste illustratie – denk aan de affaires rond de uitlatingen van Theo van Gogh, de Deense Mohammed cartoons, de homo-Mohammed foto’s van de Nederlands-Iraanse fotografe Sooreh Hera, of de cartoons van Gregorius Nekschot. Vrijheid van meningsuiting, zo luidt het ene standpunt, betekent dat dit allemaal moet kunnen – of het nu storend is voor Moslims of Christenen of niet. Hierbij wordt het recht op culturele erkenning van traditionele religieuze identiteiten ondergeschikt gemaakt aan de vrijheid om onbelemmerd in het openbaar de eigen mening te uiten. Vrijheid van meningsuiting is een groot goed, zo luidt het andere standpunt, maar moet niet worden gebruikt voor een verregaande marginalisering van identiteiten die kritisch tegenover de moreel-progressieve hoofdstroom staan.

Politiek links, en dan met name nieuw links, dat wortelt in een traditie waarin individuele vrijheid en aanvaarding van cultureel verschil als twee kanten van dezelfde medaille worden beschouwd, heeft merkbaar moeite met het vinden van een overtuigende koers in dit debat. Dat komt doordat de erfenis van de jaren zestig, en dan met name het belang van individuele vrijheid en zelfbepaling, zo overduidelijk doorklinkt in het nieuw ontstane culturele en politieke klimaat: “Moslims moeten eigenlijk net zo progressief worden als wij: ze moeten hun vrouwen meer vrijheid en onze vrouwen meer respect geven, ze moeten onze homo’s met rust laten, en ze moeten van onze vrijheid van meningsuiting afblijven”. Het zijn argumenten waarop links niet gemakkelijk afwijzend kan reageren zonder ontrouw aan haar eigen verleden. Maar het zijn ook argumenten waarop links niet instemmend wil reageren, omdat zij een welwillende omgang met cultureel verschil niet wil offeren op het altaar van een verabsoluteerde notie van individuele vrijheid (Duyvendak 2004; Houtman 2008; Houtman, Achterberg en Duyvendak 2008).

4. Nieuw-rechts populisme en de overheid

4.1. Kritiek op politiek en overheid

De harde toonzetting tegenover moslims, Islam en pleitbezorgers van een multiculturele samenleving gaat de laatste jaren in Nederland hand in hand met een diep geworteld wantrouwen tegenover politieke en bestuurlijke elites. In plaats van krachtadig op te treden tegen de problemen waarmee “hard werkende burgers” dagelijks worden geconfronteerd, zo benadrukt het rechts-populistische discours, verliest men zich in “eindeloze vergaderingen over bijzaken” en herhaalde overleg- en inspraakrondes, terwijl men onophoudelijk nota’s, notities, rapporten en toekomstscenario’s produceert (of, erger nog: laat produceren door dure externe adviesbureaus en onderzoeksinstituten). Omdat een en ander bovendien wordt gefinancierd uit “onze” spreekwoordelijke “belastingcenten”, zo vervolgt de logica van het populistische discours, is hier in feite sprake van uitbuiting van “gewone” en “hard werkende” burgers. In de hedendaagse

politieke cultuur, waarin de maatschappelijke onderlaag al lang niet meer de onontkoombare drager is van het socialistische gedachtegoed, hebben politieke, bestuurlijke en ambtelijke elites kortom de vroegere boevenrol van het kapitaal overgenomen (Houtman, Achterberg en Derks 2008).

Het openingsartikel van de webeditie van de Telegraaf van donderdag 11 september biedt een treffende illustratie. Onder de kop “Woede over loungehok” wordt verhaald over de opening van een hypermoderne meditatiekamer (“vol felle kleuren en moderne meubels”) bij Rijkswaterstaat.³ De “futuristische ontspanningslounge” zou vijf miljoen Euro hebben gekost en de naam LEF dragen. Het artikel gaat vergezeld van een foto waarop een handvol ambtenaren, liggend met de benen in de lucht, voor een reusachtige spiegelwand “tot zichzelf ligt te komen”. De bedoeling van het nieuwe ontspanningscentrum, zo licht het artikel toe, is om “vermoeide ambtenaren hun zintuigen te laten prikkelen, ‘anders’ te leren denken en zo met nieuwe creatieve oplossingen te komen voor bijvoorbeeld het fileprobleem.” De reacties op het webforum van de Telegraaf zijn voorspelbaar. Hoewel een enkeling begrip toont en wijst op de vrijwel overal, en dus ook bij de overheid, fors toegenomen werkdruk, domineren de smalende en cynische reacties, waarin de “gemeenschapsgelden”, “belastingcenten” en “fileproblemen” niet van de lucht zijn. Een paar voorbeelden, zonder uitzondering gepost tussen 7.30 en 8.00 uur op de dag waarop het artikel verscheen:

Dit is echt godsgeklaagt dat men met gemeenschaps geld dit soort onzin opbouwd. (...) Hoelang moet de Nederlander dit nog blijven pikken van deze corrupte overheid? (EG, Schiedam)

Ze doen al niks, kijken uit het raam, maken de verkeerde linkse voorstellen en wat er over blijft aan tijd liggen ze te nixen op de mat. Begrijpt u nu waarom we graag met minder ambtenaren toe willen? Veel te veel van die lui die geld kosten. Gewerkt moet er worden en niet geluiwammest (jpk, leiden)

Dat de filerijders langer wachten mmmm daar moeten zij toch over na kunnen denken in een super de luxe omgeving om in de mood te komen????!!!Sterkte voor de filerijders.. (Sterre, Nederland)

Voorheen spraken we schande hoe het er aan toe ging bij de zelfverrijkende leefwijze van de ambtenarij in de Oostbloklanden. Het is hier nog vele malen erger ! (M.H.W.TIMMERMANS, HEEMSKERK)

Dat het en zootje was en is in de overheid, dat wisten we zo langzamerhand wel, maar dat het ZO ERG is, dat is wel ten hemel schreiend, waar halen ze het lef vandaan om zo met gemeenschapsgelden om te gaan, terwijl b.v. in de gezondheidszorg aan alle kanten gekort moet worden omdat er geen poen is --zegt men-- en bejaarden soms dagen moeten wachten op behoorlijke verzorging, en dan liggen-hangen-zitten daar een zootje uitgelubberde ambtenaren, misbruik te maken van miljoenen !! gemeenschapsgelden, SCHANDE !! (SA, MO)

Typisch een voorbeeld van een ambtenaren overschot. Ambtenaren die voor andere ambtenaren een rustruimte creëren. Pleurt toch op!!!! (Ron, BoZ)

en ik heel de dag maar hard werken voor een paar rot centen (jan, breda)

De boodschap die de Telegraaflezers hier afgeven laat weinig aan de verbeelding over: “zij” moeten harder werken en beter hun best doen om “onze” problemen op te lossen, want “zij” worden uiteindelijk betaald door “ons” en “wij” moeten ook hard werken voor ons geld. Uiteraard zijn frustraties over bureaucratie, klachten over ambtelijke traagheid en grappen over ambtenaren die liever lui dan moe zijn niet van vandaag of gisteren. De wijze waarop deze zaken inmiddels verbonden zijn geraakt met een algemener cynisme ten opzichte van overheid en politiek en met onvrede over een “te ver doorgeslagen” aanvaarding van cultureel verschil is echter wel degelijk nieuw (Derks 2000; Houtman, Achterberg en Derks 2008). De gemeenschappelijke noemer van deze vormen van onvrede is de overtuiging dat “het Nederlandse volk” wordt bedreigd, zowel door islamitische nieuwkomers die het niet zo nauw nemen met “onze” culturele verworvenheden als door de eigen overheid, die de problemen waarmee “gewone Nederlanders” dagelijks worstelen nauwelijks serieus neemt.

4.2. Populistische anti-politiek

Het nieuw-rechtse populisme, dat de intuïties van “het Nederlandse volk” als maatgevend beschouwt voor de politiek, wordt uiteraard bij uitstek belichaamd door Rita Verdonk's Trots op Nederland en Geert Wilders' Partij voor de Vrijheid. Reeds de namen van beide

partijen spreken boekdelen: de Nederlandse identiteit is iets om trots op te zijn (TON), met name vanwege haar omhelzing van culturele en politieke vrijheidsrechten en haar afkeer van moralistische betutteling (PVV). Tijdens de presentatie van Verdonks partij op 3 april 2008 beloofde zij zich dan ook te zullen inzetten voor “het behoud van de Nederlandse cultuur” en korte metten te zullen maken met de “weg-met-ons-stroming”, die “Nederlanders (wil) wijsmaken dat er geen Nederlandse cultuur bestaat en dat de Nederlandse normen en waarden minderwaardig zijn aan die van andere culturen”. Voorts beloofde Verdonk te zullen strijden voor vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst en een einde te zullen maken aan misplaatste beschuldigingen over discriminatie. In haar eigen woorden: “Dat wij Nederlanders steeds maar moeten opschuiven en ons moeten aanpassen aan nieuwe culturen. Daarvan zeg ik: genoeg! Er zijn grenzen. Als wij onze Nederlandse cultuur laten verdwijnen, verdwijnen ook onze waarden en vrijheden”.⁴

En wat betreft de overheid: die behandelt volgens Verdonk burgers als “potentiële criminelen die beperkt worden in hun handelen door de vele wetten en regels, terwijl de echte criminelen vrijuit gaan.” Daarom wil zij de bureaucratie verminderen, de Tweede Kamer inkrimpen tot 75 leden, de provincies afschaffen, de afstand tussen politici en burgers verkleinen en tegenwerking van de overheid door belangengroepen tegengaan.⁵ De website van Trots op Nederland peilt nadrukkelijk naar de stem van het volk: “Trots op Nederland is graag continu op de hoogte van wat u vindt. De Themagraadmeter geeft aan welke zaken voor u belangrijk zijn. Doordat u uw stem laat horen weten wij wat er speelt. Zo bepalen wij samen de prioriteiten van onze beweging.”⁶ Kortom: ruim baan voor een krachtdadige politiek die de wensen en verlangens van gewone hard werkende Nederlanders serieus neemt. Dat Verdonk en Wilders zichzelf liever zien als aanvoeders van “bewegingen” dan van “partijen” sluit hierbij naadloos aan. Partijen zijn immers vatbaarder dan bewegingen voor inkapseling in wat in minder dan tien jaar tijd “de Haagse kaasstolp” of “het Haagse gedoe” is gaan heten. Omgekeerd zijn bewegingen per definitie geworteld in de samenleving, zodat ze “de wil van het volk” op een directere wijze tot uitdrukking brengen dan partijen. Met hun voorkeur voor bewegingen boven partijen

benadrukken Verdonk en Wilders kortom dat zij zich het liefst verre houden van de “in zichzelf gekeerde” politieke instituties met hun “eindeloze procedures” en “rigide overlegstructuren”.

Verleid door het electoraal succes van rechts-populistische politici, nemen ook vertegenwoordigers van niet-populistische partijen van de weeromstuit steeds meer afstand van het politieke bestel. Zij willen zo demonstreren hoe dicht zij bij “de man of vrouw in de straat” staan. Wat er in Den Haag gebeurt, zo benadrukken zij daarbij steevast, is eigenlijk helemaal niet belangrijk. Het gaat immers om “de echte problemen” van “de mensen in het land”, ook wel aangeduid als “de mensen in de samenleving” of “de mensen in de oude wijken”. In samenhang hiermee distantiëren politici zich steeds meer van hun formele rol teneinde te onderstrepen dat ook zij “gewone mensen” zijn. Het leger van media-adviseurs en *spindoctors* waarmee politici zich tegenwoordig omringen, is hiervan een van de meest in het oog springende en paradoxale gevolgen. Dergelijke specialisten adviseren politici, ironisch genoeg, over de manier waarop zij het beste de rol kunnen spelen van iemand die “geen rol speelt”, maar “gewoon zichzelf is”. Politiek is hierdoor steeds meer op acteren gaan lijken; de daarbij als de pest te vermijden rol is die van de exclusief op het Haagse Binnenhof georiënteerde beroepspoliticus. Zo kon het tijdens de campagne voor de laatste Tweede Kamerverkiezingen bijvoorbeeld gebeuren dat een journalist Maxime Verhagen aantrof op een *dance party*, in net pak onderuit gezakt op een loungebank. Op de verbaasde vraag wat hij daar deed, antwoordde de zich zichtbaar ongemakkelijk voelende Verhagen: “Effe lekker chillen” (Van Stipdonk en Leeuwenburg 2007: 49).

5. Stemmen in een post-Christelijke samenleving

Anders dan in bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk of de Scandinavische landen stemde in de jaren vijftig in Nederland de maatschappelijke onderlaag nauwelijks linkser dan de middenklasse (Nieuwbeerta 1995). Dat kwam doordat destijds de levensbeschouwing van bijvoorbeeld katholieke werklieden hen ertoe leidde hun klassenbelangen ondergeschikt te

maken aan hun religieuze identiteit en dus, net als hun katholieke patroons, KVP in plaats van PVDA te stemmen. Inmiddels, een halve eeuw later, bestaat in Nederland alle secularisering en ontzuiling ten spijt echter nog steeds geen noemenswaardige relatie tussen klassenpositie en stemgedrag (Houtman, Achterberg en Derks, 2008). Dat komt doordat de culturele polarisatie van weleer heeft plaatsgemaakt voor de sinds de jaren zestig nieuw opgekomen culturele polarisatie.

Centraal in deze nieuwe culturele polarisatie staan niet langer de levensbeschouwelijke tegenstellingen van toen, maar meningsverschillen over hoe om te gaan met cultureel verschil. De stemmen op Fortuyn's LPF in 2002 waren blijkens onderzoek inderdaad niet ingegeven door een verlangen naar of juist afwijzing van economische herverdeling volgens het socialistische Robin Hood-model ("Neem van de rijken; geef aan de armen!"), maar door een verlangen naar een stabiele, ordelijke en voorspelbare samenleving (Houtman, Achterberg en Derks 2008). Dat zo'n verlangen kenmerkend is voor de maatschappelijke onderlaag is geen nieuws – Martin Lipset (1959) publiceerde in de jaren vijftig al over het "autoritarisme van de arbeidersklasse". Nieuw is slechts dat de invloed van dit autoritarisme op het stemgedrag fors is toegenomen door een steeds verder uitgedijd maatschappelijk onbehagen, dat eerst werd aangewakkerd door secularisering en ontzuiling en vervolgens nog verder versterkt door globalisering en immigratie (Achterberg 2006; Houtman, Achterberg en Derks 2008).

Waar het in 2002 vooral laag opgeleiden waren die op grond van hun autoritaire opvattingen op de LPF stemden, leidden de tolerante opvattingen van hoog opgeleiden hen juist tot stemmen op GroenLinks, terwijl stemmen op PVDA dan wel VVD, in contrast hiermee, overwegend waren ingegeven door sociaal-economische stemmotieven. De belangrijker geworden culturele stemmotieven kunnen bovendien niet worden teruggevoerd op verschillen in economische klassenpositie. Hier zijn geen economische verschillen doorslaggevend (bijvoorbeeld inkomen of werkloosheid), maar verschillen naar cultureel kapitaal, zoals die met name tot uitdrukking komen in het opleidingsniveau. Degenen die over weinig cultureel kapitaal beschikken, stemmen op nieuw rechts (LPF, PVV, TON)

omdat ze tegen de multiculturele samenleving zijn, terwijl degenen die over veel cultureel kapitaal beschikken op nieuw links stemmen (GroenLinks), omdat ze voorstander zijn van een welwillende omgang met cultureel verschil. De nieuw gegroeide politieke cultuur, waarin meningsverschillen over dit laatste centraal staan, zet dus de verhoudingen uit de economische klassenpolitiek volledig op hun kop: rechts is steeds meer de bondgenoot van laag opgeleide autochtone groepen geworden en links juist steeds meer van hoog opgeleiden met veel cultureel kapitaal (Houtman 2003: 103-144; Achterberg 2006; Van der Waal, Achterberg en Houtman 2007; Houtman, Achterberg en Derks 2008).

6. Conclusie

Kijken we naar de scheidslijnen in de Nederlandse samenleving en politiek dan is enerzijds sprake van een verrassende continuïteit met het verleden: Nederland kende altijd al een maatschappelijke verkaveling op grond van culturele/religieuze tegenstellingen, die ten tijde van de verzuiling zowel politiek, sociaal als cultureel een harde vorm aannamen. Anders dan in andere landen, waren culturele tegenstellingen hier geprofileerder dan andere scheidslijnen, zoals klassentegenstellingen.

Ondanks deze continuïteit voor wat betreft het type conflict, ontwikkelde zich wel degelijk een nieuwe scheidslijn: eveneens cultureel van aard, maar met een radicaal andere inhoud. Deels als reactie op de langdurige verzuiling en het daarmee verbonden traditionalisme heeft de culturele revolutie van de jaren zestig en zeventig in ons land ingrijpender gevolger gehad dan in enig ander land: nergens veranderden de waarden van zovelen zo snel en zo blijvend als in Nederland; nergens vielen ooit zoveel mensen van hun geloof als in Nederland in de periode 1966-1974. Juist de progressieve “moral majority” die zich op grond hiervan in de daarop volgende decennia ontwikkelde, is recentelijk scherp tegenover de minderheid van (orthodoxe) gelovigen komen te staan, waarbij naast orthodoxe christenen (SGP en CU) met name moslims in de beklagdenbank zijn komen te staan vanwege hun grote afstand tot het vooruitstrevende Nederland. Wellicht afgezien van

Denemarken, lijken er weinig andere landen te zijn waar de maatschappelijke polarisatie vooral voortkomt uit een kloof tussen een vooruitstrevende meerderheid en een als conservatief-religieus gepercipieerde minderheid.

Voor het overige lijkt dit type conflict niet wezenlijk te verschillen van andere vormen van maatschappelijke en politieke polarisatie: of de meerderheid nu progressief of conservatief is, het opbrengen van waardering voor verschil (ten opzichte van de afwijkende minderheid) is nergens wijdverbreid. Of beter gezegd: waar een partij als GroenLinks probeert vast te houden aan principes van tolerantie, daar duldt een aanzienlijk deel van de progressieve “moral majority” geen afwijking van waarden als individuele vrijheid, zelfbeschikking en autonomie meer. De vrijheid om tegen individuele vrijheid te zijn, bestaat daarmee feitelijk al bijna niet meer: het nieuwe motto is in toenemende mate dat we intolerant tegen de intoleranten moeten zijn.

De ‘we’ in bovenstaande zin is met opzet enigszins onbestemd gelaten, aangezien wij in het bestek van dit beknopte essay niet kunnen ingaan op de precieze rol van groepen burgers en politieke elites in het proces van toenemende polarisatie en afnemende tolerantie. Kunnen politici zich terecht beroepen op een reeds vooraf bestaande groep aan wie zij dus slechts een stem geven? Of ontwikkelen burgers hun meningen (mede) naar aanleiding van wat in de politiek gezegd wordt c.q. kan worden? Deze vragen zijn niet alleen van belang met het oog op de ontwikkeling van een dieper gravende verklaring van het ontstaan van de nieuwe culturele en politieke polarisatie, maar ook en vooral voor een ieder die zich zorgen maakt over de scherpte van de nieuwe tegenstellingen en hun gevolgen voor de maatschappelijke vrede en stabiliteit.

Noten

¹ Nederland vormt hiermee overigens geen uitzondering op het algemenere patroon: onder invloed van secularisering en detraditionalisering zijn in de afgelopen halve eeuw in de meeste westerse samenlevingen culturele kwesties rond individuele vrijheid, collectieve

identiteit en handhaving van de sociale orde steeds meer op de voorgrond komen te staan (Achterberg 2006).

² <http://entoen.nu/> [Geraadpleegd op 11 september 2008].

³ De volgende passage is gebaseerd op de webeditie van de Telegraaf van 11 september 2008,

http://www.telegraaf.nl/binnenland/1896258/_Woede_over_loungehok_.html

[Geraadpleegd op 11 september 2008].

⁴ <http://nieuws-uitgelicht.infonu.nl/mens-en-samenleving/8583-rita-verdonk-verder-met-nieuwe-partij-trots-op-nederland.html> [Geraadpleegd op 11 september 2008].

⁵ <http://nieuws-uitgelicht.infonu.nl/mens-en-samenleving/8583-rita-verdonk-verder-met-nieuwe-partij-trots-op-nederland.html> [Geraadpleegd op 11 september 2008].

⁶ <http://www.trotsopnederland.com/> [Geraadpleegd op 11 september 2008].

Literatuur

- Achterberg, P. (2006). *Considering cultural conflict: Class politics and cultural politics in western societies*. Maastricht: Shaker.
- Adam, B., J.W. Duyvendak en A. Krouwel (red.) (1999). *The global emergence of gay and lesbian politics: National imprints of a worldwide movement*. Philadelphia: Temple University Press.
- Becker, J.W. en R. Vink (1994). *Secularisatie in Nederland, 1966-1991*. Rijswijk: SCP.
- Becker, J.W. en J.S.J. de Wit (2000). *Secularisatie in de jaren negentig*. Den Haag: SCP.
- Becker, J.W., J. de Hart en J. Mens (1997). *Secularisatie en alternatieve zingeving in Nederland*. Rijswijk: SCP.
- Bernts, T., G. Dekker en J. de Hart (2007). *God in Nederland 1996-2006*. Kampen: Uitgeverij Ten Have.
- Brink, G. van den (2004). *Schets van een beschavingsoffensief: Over normen, normaliteit en normalisatie in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Campbell, C. (2007). *The easternization of the west: A thematic account of cultural change in the modern era*. Boulder, CO: Paradigm.
- Coenders, M., M. Lubbers en P. Scheepers (2006). 'Het tolerante land' in historisch en in internationaal perspectief. In F. van Tubergen en I. Maas (red.), *Allochtonen in Nederland in internationaal perspectief* (pp. 89-110). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Derks, A. (2000). *Individualisme zonder verhaal: Een onderzoek naar de verspreiding en de betekenis van individualistische vertogen in Vlaanderen*. Brussel: VUB Press.
- Duyvendak, J.W. (1999). *De planning van ontplooiing: Wetenschap, politiek en de maakbare samenleving*. 's Gravenhage: Sdu.
- Duyvendak, J.W. (2004). *Een eensgezinde, vooruitstrevende natie: Over de mythe van 'de' individualisering en de toekomst van de sociologie*. Oratie Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Vossiuspers.
- Duyvendak, J.W. en M. Hurenkamp (red.) (2004). *Kiezen voor de kudde: Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Gennep.
- Duyvendak, J.W., R. Koopmans, H.A. van der Heijden en L. Wijmans (red.) (1992). *Tussen verbeelding en macht: 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland*. Amsterdam: SUA.
- Eisinga, R. en P. Scheepers (1989). *Etnocentrisme in Nederland: Theoretische en empirische verkenningen*. Nijmegen: ITS.
- Entzinger, H. (2002). *Voorbij de multiculturele samenleving*. Oratie Erasmus Universiteit Rotterdam. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Frank, T. (1998). *The conquest of cool: Business culture, counter culture, and the rise of hip consumerism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hoffman-Martinot, V. (1991). Grüne and Verts: Two faces of European ecologism. *West European Politics*, 14(4), 70-95.
- Houtman, D. (2003). *Class and politics in contemporary social science: 'Marxism lite' and its blind spot for culture*. New York: Aldine de Gruyter.

- Houtman, D. (2008). *Op jacht naar de echte werkelijkheid: Dromen over authenticiteit in een wereld zonder fundamenteen*. Oratie Erasmus Universiteit Rotterdam. Amsterdam: Pallas Publications.
- Houtman, D., P. Achterberg en A. Derks (2008). *Farewell to the leftist working class*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Houtman, D., P. Achterberg en J.W. Duyvendak (2008). De verhitte politieke cultuur van een ontzuilde samenleving. In B. Snels en N. Thijssen (red.), *De grote kloof: Verhitte politiek in tijden van verwarring* (pp. 61-80). Amsterdam: Boom.
- Ignazi, P. (1992). The silent counter-revolution: Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe. *European Journal of Political Research*, 22(1), 3-34.
- Ignazi, P. (2003). *Extreme right parties in western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among western publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 countries*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kennedy, J. (1995). *Nieuw Babylon in aanbouw: Nederland en de jaren zestig*. Amsterdam: Boom.
- Kennedy, J. (2004). *De deugden van het gidsland*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Kitschelt, H.P. en S. Hellemans (1990). The left-right semantics and the new politics cleavage. *Comparative Political Studies*, 23(2), 210-238.
- Kriesi, H. R. Koopmans, J.W. Duyvendak en M. Guigni (1995). *New social movements in western Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lijphart, A. (1968). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam: De Bussy.
- Lipset, S.M. (1959). Democracy and working-class authoritarianism. *American Sociological Review*, 24, 482-502.
- Marwick, A. (1998). *The sixties: Cultural revolution in Britain, France, Italy, and the United States, c. 1958-c. 1974*. New York: Oxford University Press.
- Nieuwbeerta, P. (1995). *The democratic class struggle in twenty countries, 1945-1990*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Roszak, T. (1969). *The making of a counter culture: Reflections on the technocratic society and its youthful opposition*. New York: Doubleday.
- Stipdonk, V. van en R. Leeuwenburg. (2007). *Politiek en emotie: Over de rol van emoties in de lokale politiek*. Den Haag: SGBO.
- Sunier, T., J.W. Duyvendak, S. Saharso en F. Steijlen (red.) (2000). *Emancipatie en subcultuur: Sociale bewegingen in België en Nederland*. Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek.
- Tonkens, E. (1999). *Dennendal en de actualiteit van de jaren zestig*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Veugelers, J.W.P. (2000). Right-wing extremism in contemporary France: A 'silent counterrevolution'? *Sociological Quarterly*, 41(1), 19-40.

- Waal, J. van der, P. Achterberg, D. Houtman (2007). Class is not dead – it has been buried alive: Class voting and cultural voting in postwar western societies (1956-1990). *Politics and Society*, 35(3), 403-426.
- Weakliem, D. (1991). The two lefts? Occupation and party choice in France, Italy, and the Netherlands. *American Journal of Sociology*, 96(6), 1327-1361.
- Zijderveld, A.C. (1970). *The abstract society: A cultural analysis of our time*. Garden City: Doubleday.